Mircea Ciubotaru, *Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului (structural și etimologic)*, București, Editura Academiei Române, 2024, LXXIV + 696 p. + 41 planșe

Într-o perioadă în care neglijarea sau uitarea istoriei locale și standardizarea toponimică impusă de directivele administrative par să domine raportarea noastră la spațiu, apariția unei lucrări precum *Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului* se impune nu doar ca rezultat al unei activități culturale recuperatorii, ci și ca un act de reacție identitară într-o lume a globalizării ireversibile. Autorul, unul dintre cei mai de seamă cercetători români contemporani din domeniul onomasticii, care a semnat „peste 100 de recenzii, note, prefețe, interviuri, evocări, peste 150 de studii și articole și 46 de volume, ca autor unic, coautor principal, colaborator și editor" (p. IV), revine în atenția noastră cu o lucrare de excepție, rezultat al cercetărilor întreprinse cu pasiune, perseverență și acribie timp de peste 40 de ani. Este vorba de al III-lea volum din seria *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, în cele 770 pagini în format enciclopedic fiind cuprinse următoarele secțiuni: *Introducere*, *Bibliografie*, *Abrevieri și semne speciale*, *Siglele localităților*, *Lista informatorilor*, *Dicționar*, *Lista numelor-titlu (pe comune)*, *Material nepreluat lexicografic (MNL)*, *Baza lexicală a toponimiei*, *Indice antroponimic*, *Indicele numelor de grup familial*, *Indice toponimic slavon*. La sfârșitul volumului sunt adăugate *Anexe. Hărți fizico-geografice și planuri de moșii* (41 în total, în variante alb-negru și color). Cercetătorul Mircea Ciubotaru a îmbinat în mod constant investigația de teren (realizată de dumnealui personal în fiecare localitate din aria vizată de dicționarul de față, folosind un chestionar toponimic cu circa 1000 de întrebări în urma cărora anchetatorul a obținut entopice și toponime pe care le-a notat în hărți la scara 1: 25 000 și în caiete de anchetă), cu cea din arhive și din biblioteci, iar rezultatele sunt pe măsura efortului: reușește, prin această lucrare, să ofere nu doar o sistematizare a denumirilor de locuri dintr-un spațiu bine definit – bazinul superior al râului Bârlad –, ci și să incite la o reflecție profundă asupra sensurilor, mecanismelor și implicațiilor actului de numire și desemnare în limba română.

Lucrarea se înscrie, metodologic și tematic, în cadrul proiectului *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (siglat TTRM), și în curs de desfășurare la departamentul de toponimie al Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Filiala din Iași. *Dicționarul toponimic al bazinului superior al Bârladului (structural și etimologic)* este monumental din toate punctele de vedere: întinderea ariei anchetate personal de un singur cercetător (27 de comune și un oraș, cu cca 300 de informatori), volumul de documente de arhivă cercetate în vederea identificării de atestări ale diverselor variante denominative și în scopul motivărilor denumirilor, pentru clarificări etimologice, bibliografia bogată (aproape 30 de pagini), numărul de toponime majore și minore inventariate (peste 5000), numărul de pagini redactate, dificultatea tehnicii lexicografice. Din proiectatele volume care ar fi trebuit să cuprindă toponimia din bazinele hidrografice ale Moldovei din dreapta Prutului (vezi p. VII din *Introducere*), cel de față va rămâne, credem, singurul; din păcate, probabil și unicul de acest nivel pentru întreaga cercetare toponimică românească. Motivul îl aflăm chiar din prima pagină a *Introducerii*: „În noua conjunctură a organizării cercetării științifice de după anul 2000, această variantă veche de trei decenii a devenit imposibil de continuat, în lipsa unui număr suficient de cercetători specializați, a fondurilor pentru anchetele în teren și datorită termenelor foarte scurte pentru finalizarea lucrărilor angajate" (p. VII).

Lucrarea de față se distinge prin rigoarea excepțională a unei documentări exhaustive, deși realizată de un singur cercetător. Chiar și astăzi, în epoca aflată sub puterea informației digitalizate, o cercetare riguroasă în domeniul toponimiei nu poate fi făcută doar din birou, ci prin deplasări pe teren pentru realizarea de anchete toponimice și cercetări în diferite biblioteci, în arhive comunale sau naționale. Autorul transformă aceste dificultăți într-o probă de tenacitate și de fidelitate față de exigențele științifice ale unui domeniu interdisciplinar.

Dicționarul este fundamentat pe teoria câmpurilor toponimice, concept avansat de regretatul cercetător Dragoș Moldovanu, care propune o analiză structuralistă și contextuală a toponimelor; *câmpurile toponimice*, realizate în urma unor procese de *polarizare* și *diferențiere toponimică*, reușesc să surprindă realitatea de pe teren, legăturile dintre numele topice dintr-o arie strict delimitată. Câmpuri mici sau câmpuri de o mare complexitate (vezi, de exemplu, *Băbușa*, *Băceștii*, *Bârladul*, *Boroșeștii*,

Frumușelele, *Ipatele*, *Jigorenii*), toate demonstrează cum diverse nume de locuri „gravitează” în jurul unui nucleu toponimic, stabilit de autor în urma cercetărilor de pe teren și a identificării etimologiei. Spre deosebire de dicționarele tradiționale, care oferă o înșiruire alfabetică de nume însoțite de etimologii și localizări sumare, dicționarul de față aspiră la o reconstruire a mentalului comunităților rurale, în care fiecare nume își regăsește funcția sa identitară, istorică și chiar afectivă.

Astfel, deosebit de relevantă este reușita autorului de a combina sursele scrise (hărți vechi, documente de arhivă, planuri de moșii, hotărnicii, catagrafii ș.a.) cu anchetele de teren realizate personal, cu informatori locali. Această complementaritate metodologică permite recuperarea unui tezaur toponimic autentic, filtrat prin graiul viu al sătenilor, care nu denumesc spațiul în funcție de criterii administrative, ci în acord cu percepțiile lor afective și utilitare. Astfel, anchetele toponimice au confirmat faptul că „viziunea spațială este limitată la câmpul de observație al locuitorilor unui sat, care cunosc din vecinătăți doar denumirile altor sate, pe care, de altfel, înaintașii lor le-au dat, cândva, pădurilor sau dealurilor dominante” p. XII); așa se explică folosirea unor apelative în funcție toponimică, precum și existența unor situații de denominație multiplă pentru același obiect sociogeografic aflat la hotarul dintre localități sau care se întinde pe teritoriul mai multor sate.

Pendularea între viziunea populară și nomenclatura oficială este constantă în această lucrare și constituie, în același timp, una dintre valorile sale epistemologice cele mai pregnante. Prin înregistrarea și analizarea variantelor locale, autorul aduce în prim-plan procesul viu și dinamic al formării toponimelor, marcat de desemantizări, resemantizări, atracții paronimice și metaforizări. Chiar dacă, de cele mai multe ori, denumirile oficiale se impun în dauna celor populare, îndeosebi pentru numele de așezări, anchetele efectuate de autor au scos la iveală situații în care vorbitorul de rând preferă să folosească, chiar după mulți ani, denumirile vechi: „Conservatorismul toponimic rural se manifestă și în epoca modernă și actuală prin păstrarea timp de trei sau patru generații a unor denumiri vechi de sate care au primit nume noi, oficiale, precum *Cuza-Vodă* (oficial din 1929), numit și acum de localnicii vârstnici *Borăşti* (1596–1597), *Voineşti* (din 1889), fost *Băloşeşti* (1505), *Gorunul* (din 1964), adesea încă denumit *Secătura* (1871), *Gârbeștii* (1831), știut de vârstnici și ca *Roșcoaia* (1803)” (p. XIII). Reprezentări mentale ale localnicilor sau ale oficialităților sunt surprinse în dicționarul de față; găsim creații ale unor ingineri silvici (*Brumata*) sau ale unor geografi (*Cocoașele de Cămilă*), metafore lexicale ori toponimice create de vorbitorul de rând (*Bucile Curului* în patru sate, *La Moara Dracilor*, *La Promoroace*, *Potcoava*, *Scara Mâței*), împrumuturi toponimice cu încărcătură ironică (*Canada*), toponime oficiale arbitrare, cu funcție hortativă, intenționând să aducă locuitorilor, prin nume, sugestia unei vieți noi, mai bună (*Zorile*). În unele cazuri, paragraful dedicat etimologiei se transformă în micromonografie, cuprinzând date despre stăpâni de moșii și proprietari moderni, legende, informații despre momente importante din istoria locului denumit de toponimul respectiv ș.a. (vezi, de exemplu, *Boroseștii*, *Buhăieștii*, *Candachia*, *Ciocârleștii*, *Colțul Cucoanei*, *Domnița*, *Fabrica Veche*, *Frenciugii*). Pentru toate aceste detalii, autorul a întreprins stăruitoare investigații pe teren sau în arhive. Doar astfel a putut identifica atât de mulți proprietari ale căror nume au rămas întipărite în toponimie, doar așa s-au putut evita capcane etimologice (de exemplu, *Poiana Hanului* amintește nu de o clădire, ci de numele de familie *Hanul* al unui localnic din s. Lungani, atestat ca vânzător al acelei poieni la 1637; *Cișmeaua lui Zmău* și *Coasta Buzdugan* nu sunt denumiri din vreun basm, ci s-au format de la numele de familie al lui Gheorghe *Zmău*, respectiv al lui Anastasie *Buzdugan*; toponimele de sub *Durduc*[1] amintesc de numele de familie *Durduc*, pe când cele de sub intrările *Durduci* și *Durducul*[1-5] s-au format de la entopicul *durduc* „prag, cădere de apă, cascadă”). Cunoașterea *de visu* a zonei anchetate, experiența ca toponimist și bogatele informații bibliografice au condus la combaterea argumentată a unor etimologii ca în cazurile denumirilor *Căcaina* (Mircea Ciubotaru propune ca etimon un entopic *căcainâ* „pârâu colector de gunoaie și dejecții”), *Glodenii* (de la un antroponim ucrainean *Glod* „foame”, iar nu de la o bază lexicală *glod*) ș.a.

Dicționarul de față va trebui inclus și în bibliografia dicționarului-tezaur al limbii române, deoarece aduce contribuții importante în privința unor evoluții semantice și a identificării unor sensuri lexicale noi; de exemplu, toponimele *Buda* culese din bazinul superior al râului Bârlad sunt formate de la un apelativ

budă cu sensul „exploatare de potasă sau silitră”[1], neînregistrat încă de lexicografia românească; sensul „parte a unui oraș” al cuvântului *cartier* s-a extins la „parte a unui sat” (există *Cartierul Nou* în câteva localități rurale, echivalent cu *Satul Nou* din altele); *cheie* cu înțelesul „piatră de hotar la colţul a trei sau mai multe moşii” intră în structura a nu mai puțin de șapte toponime din bazinul superior al Bârladului; *deşelătură* are, în zona cercetată, și sensul „șa de deal”[2]; *durduc* înseamnă și „prag, cădere de apă, cascadă”. De asemenea, întâlnim în toponimia din bazinul hidrografic superior al râului Bârlad termeni neluați încă considerare de lexicografii limbii române, precum varianta regională *chetruș* a substantivului *pietriș*, termenul *chiclui*, variantă cu palatalizarea labialei din *piclui* „deal rotund, vârf de deal”[3], *cuculie* „pisc”[4], *fundălău* „zona de obârșie a unor pâraie”, *pisc* „formă de relief cu o parte ascuțită în plan orizontal, nu vertical” ș.a.

Importanța lucrării rezidă nu doar în amploarea materialului lexicografic (peste 70 000 de fișe, dintre care o parte integrată în articolele lexicografice, cealaltă inclusă ca material neprelucrat lexicografic), ci și în dimensiunea sa analitică. Mircea Ciubotaru nu se limitează la a înregistra toponime, ci își pune întrebări esențiale privind criteriile de formare, de selecție și de utilizare, privind mecanismele de conservare și uitare, precum și în legătură cu funcțiile toponimiei. El observă, de exemplu, că, din punct de vedere istoric, rezistența toponimelor în timp este legată de continuitatea locuirii și de gradul de cunoaștere comunitară; din perspectivă geografică, mărimea și trăinicia obiectelor favorizează rezistența temporală a denumirilor acestora („maxima rezistență la erodarea memoriei denominative constatându-se în clasa hidronimelor, apoi a oronimelor, dendronimelor și oiconimelor” − p. XIII). Pentru lingvist, însă, sunt importante toate toponimele, chiar și cele care numesc unități geografice minore, chiar și cele mai noi, pentru că ele sunt corelate cu fenomene de ordin istoric (împroprietăriri și stăpâniri, roiri răzeșești, delimitări hotarnice, colectivizarea), sociologic (migrări, dispariția ocupațiilor tradiționale), lingvistic (regionalisme, arhaisme, contacte lingvistice, variații morfosintactice) și politic (schimbări de nume dictate de regimul comunist). De exemplu, hidronimele de origine slavă desemnând toate, în afară de *Bârlad*, cursuri mici de apă din zona cercetată (*Bristova*, *Cacaina/Cacova*, *Chiseliţa*, *Coroga*, *Coşna*, *Crasna*, *Gârbovăţ*, *Griviţa*, *Ocea*, *Răchitna*, *Rebricea*, *Sasova*, *Sohodol*, *Stavnic*, *Şacovăţ*, *Trestiana*, *Uşiţa*, *Vilna*) sunt foarte importante, deoarece ele confirmă „o simbioză româno-slavă cel mai târziu până veacurile al XI-lea – al XII-lea” (p. XV).

Paragrafele etimologice sunt, și acestea, mărturii ale complexității acestei cercetări toponimice. Spre deosebire de autorii altor dicționare toponimice, Mircea Ciubotaru menționează de cele mai multe ori și motivația toponimică (*Dealul Bulgăriei* – pentru că „Pe deal a fost o bulgărie (grădină de zarzavat) de lipoveni”, *Gârla la Cazan* – pentru că „Gârla izvorăşte de lângă locul cazanului de ţuică al fostului I.A.S. Pănceşti”, *La Hilioti* – de la numele de familie *Hilioti* „al unui grec, fost primar în com. Tansa, ante 1916, care a avut acolo o moară”, *Huciuroiul* a rezultat prin aglutinarea termenilor din *Huciul Roiului* – „Huciul a fost o pădurice, care astăzi nu mai există. Iorgu şi Gheorghe Roiu au fost proprietari pe moş[ia] Bozieni în prima jumătate a sec. XIX”), identifică documentar boieri, arendași, răzeși, proprietari și (mai rar) proprietare de poieni, de fântâni, trupuri de pădure, terenuri agricole etc. (*Brânzei*, *Buznoaia*, *Căpoteştii*[1], *Dagâţa*[1] sunt doar câteva exemple). Autorul alege să prezinte și legendele sau etimologiile populare (*Dealul Moldovei*, *Drumul Roșu* ș.a.), restituind un strat al realității românești adesea ignorat sau minimalizat: cel al spațiului rural viu, cu o rețea toponimică profund înrădăcinată în viața cotidiană și în imaginarul colectiv. Într-o lume a omogenizării accelerate, această carte reamintește că fiecare denumire de loc, oricât ar părea de nesemnificativă, poartă în sine o poveste, o relație, o amintire – iar adunarea lor într-un volum nu este doar un exercițiu academic, ci o formă de conservare a identității, dicționarul

[1] Demersul cercetării pentru acest sens al cuvântului poate fi urmărit în Mircea Ciubotaru, *Toponimele **Buda**. Implicaţii lexicografice şi metodologice*, publicat în „Studii și cercetări de onomastică”, nr. 1, 1995, p. 113–137.

[2] Asupra acestui sens atrage atenția și toponimistul Dumitru Loșonți în *Toponime româneşti care descriu forme de relief*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2000 (p. 133).

[3] Cf. Dumitru Loșonți, *op. cit.*, p. 88 și Dragoș Moldovanu, *Teoria câmpurilor toponimice (cu aplicație la câmpul hidronimului Moldova)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2010, p. 164.

[4] A se vedea și la Dumitru Loșonți, *op. cit*, p. 61.

devenind o reflexie asupra memoriei colective, asupra modului în care comunitățile rurale percep spațiul și își proiectează istoria prin intermediul denumirilor.

Structura internă a dicționarului, dar și secțiunile cuprinzând indici antroponimici sau entopice, lista numelor pe comune, lista cu materialul neprelucrat, asigură o căutare facilă a chestiunilor de interes imediat al unui cititor. Planurile de moșii anexate la final sunt o dovadă în plus ~~a~~ valorii remarcabile a acestui gen de documente cartografice.

În concluzie, prin rigoarea sa documentară și analiza complexă, acest dicționar se constituie într-un veritabil model de lexicografie structurală toponimică, în care se îmbină organic cercetarea de teren cu excelente cunoștințe teoretice. Volumul oferă nu doar date, ci și o metodă, nu doar localizări, ci și înțelegeri. Este o lucrare de referință, care va rămâne un reper în studiul toponimiei românești și care merită să fie cunoscută, consultată și luată ca exemplu.

Daniela Butnaru